

PEDAQOĞİKA**MÜHAZİRƏDƏ TƏLƏBƏ MÜSTƏQİL İŞİNİN TƏŞKİLİNİN BƏZİ
PEDAQOJİ MƏSƏLƏLƏRİ**

R.M.MAHMUDOVA
Bakı Dövlət Universiteti
sosial-sciences@bsu.az

Məqalə müasir dövrdə, informasiya texnologiyalarının geniş vüsət aldığı bir dövrdə tələbəyə müstəqil olaraq «öyrənməyi öyrətmək» zərurəti probleminə həsr olunmuş, burada həmçinin ali məktəblərdə mühazirə məşğələləri zamanı tələbə müstəqil işinin təşkilinin bəzi pedaqoji məsələləri açılmışdır.

Ali təhsilin əsas vəzifəsi cəmiyyətin və əmək bazarının tələbatı nəzərə alınmaqla yaradıcılıq meyllərinə malik, öz təhsilini daima artırmağa, yeniliklər etməyə hazır olan, yüksəkixtisaslı mütəxəssislər və elmi-pedaqoji kadrlar yetişdirməkdən ibarətdir. İlk baxışdan bəlkə də sadə görünən bu vəzifənin həyata keçirilməsi reallıqda olduqca mürəkkəbdir. Bunun üçün, ilk növbədə, biliyin yeni nəslə verilməsi texnologiyasına diqqəti cəlb etmək lazımdır.

Biliyin yeni nəslə ötürülməsi bir proses kimi tədqiqatçıları həmişə narahat etmişdir. Məlum olduğu kimi, keçən əsrin 80-ci illərinə qədər tədris prosesində biliklərin hazır şəkildə yeni nəslə ötürülməsinə üstünlük verilirdi. Bu texnologiya, müəyyən bir dövr ərzində müsbət rol oynamışdır. Lakin təcrübə göstərdi ki, hətta hər beş ildən bir ixtisasartırma kurslarında iştirak etmələrinə baxmayaraq, belə texnologiya ilə hazırlanan kadrların çox az hissəsi gələcək fəaliyyətində müstəqil olaraq öz elmi-pedaqoji və peşə səviyyələrini artırma bilər. Aparılan pedaqoji tədqiqatların nəticələrindən aydın olmuşdur ki, bunun əsas səbəbi onlarda bilikləri müstəqil mənimsəmə vərdişinin olmamasıdır (1,30-33). Müasir dövrdə nəzəri və praktik elm çox sürətlə inkişaf edir, yeniləşir, dəyişir. Hətta bir sıra hallarda dərsliyə düşmüş bəzi elmi nəticələr sürətlə yeniləri ilə əvəz olunur, dərslərdə dəyişiklik zərurəti yaranır və ya yenicə həyat vəsiqəsi almış mülahizələrin bir qismi dərslərlə, mühazirə kurslarına düşməmiş köhnəlir.

Deyilənlərdən aydın olur ki, təlim prosesində təkcə hazır biliklər verməklə «uzağa getmək olmaz», öyrənmələr üçün biliyin müstəqil yolla əldə edilməsinə şərait yaradılmalıdır. Bu fikrə tərəfdar olan B.Əhmədov bildirir ki, istər ümumtəhsil məktəblərində, istərsə də ali təhsil müəssisələrində öyrədənlərin, tərbiyə edənlərin vəzifəsi, təkcə hazır bilikləri verməkdən ibarət olmayıb, həm də biliyi müstəqil qazanmaq yollarını öyrətməkdən ibarətdir (2,23).

Müasir dövrdə yüksəkixtisaslı mütəxəssis və elmi-pedaqoji kadr hazırlığına bu istiqamətdən yanaşılır, onların hazırlanmasının qarşısına keyfiyyət baxımından yeni tələb - tələbəni təhsilin biliyi passiv mənimsəyən obyektindən, biliyin fəal yaradıcısı olan subyektinə çevirmək tələbi qoyulur. Belə ki, müasir tələbə müəyyən bir elmi problemi formalaşdırmağı, onun həlli yollarını araşdırıb tapmağı, nəticəni müəyyən-ləşdirməyi və onun düzgünlüyünü sübut etməyi bacarmalıdır. Deməli, biliyin hazır şəkildə yeni nəsə ötürülməsi (bilik öyrətmək) texnologiyası öyrənənlərin biliyi müstəqil yolla əldə edə bilməsinə şərait yaradılması (bilikləri öyrənməyi öyrətmək) texnologiyası ilə əvəz edilməlidir. Pedaqoqlar biliyin yeni nəsə verilməsi texnolo-giyasında baş verən belə dəyişikliyi təlim paradıqmasından təhsil paradıqmasına keçid kimi qiymətləndirirlər: müasir dövrün ali təhsil qarşısına qoyduğu tələb bundan ibarətdir. Məsələnin belə qoyuluşu ali məktəbdə tələbə müstəqil işinin tədris prosesinin əsas tərkib hissələrindən birinə çevrildiyini qəbul etməyi tələb edir.

Tədris prosesində tələbənin müstəqilliyinin artırılması biliklərin mənimsənil-məsində interaktiv metodlardan daha geniş istifadə edilməsini, tələbənin yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişafını, onun tələbat və imkanlarını nəzərə alaraq təlimdə fərdi işin imkanlarını artırır. Burada söhbət tələbə müstəqil işinin tədris prosesində artırılmasından gedir.

Tələbə müstəqil işi, onun planlaşdırılması, təşkili, forma və metodları, onun nə-ticəsinin izlənməsi ali məktəb praktikasında ən zəif nöqtələrdən biridir. Halbuki bu problemlər nəzəri cəhətdən həmişə alimlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. L.Q.Vyat-kinin, M.Q.Qarunovun, B.P.Yesipovun, V.A.Kozakovun, İ.Y.Lernerin, M.İ.Max-mutovun, N.A.Polovnikovun, P.İ.Pidkassistinin tədqiqatlarında müstəqil iş problemi ümumdidaktik, psixoloji və metodik istiqamətdən tədqiq edilmişdir.

Həmin tədqiqatlara əsaslanaraq, ilk növbədə, tələbə müstəqil işinin mahiyyətini açıqlayaq. Ümumiyyətlə, müstəqil işin mahiyyətinin açıqlanmasında alimlər arasında fikir müxtəlifliyi vardır. Məsələn, bəzi tədqiqatçılar tələbə müstəqil işini tələbələrə özlərinə məxsus fəaliyyəti kimi, bəziləri onların idarə edilən fəaliyyəti kimi başa düşürlər; bəziləri isə mühazirə, seminar və praktik məşğələləri, laborator işləri müstəqil işə daxil edir, bunların köməyi ilə müəllimlərin verdikləri məlumatları tələbələrə müstəqil düşüncədən keçirə bildiklərini və müəllimin köməyi olmadan müəyyən tapşırıqları, işləri sərbəst yerinə yetirə bildiklərini qeyd edirlər.

Ümumiyyətlə, pedaqoji ədəbiyyatda «tələbələrə müstəqil işi» anlayışına dar və geniş mənada izah verilir. Tələbənin müstəqil işi dar mənada mənbələrin, dərsliklərin, əlavə ədəbiyyatın, mühazirə konspektlərinin, seminara, imtahana hazırlaşarkən istifadə edilən ədəbiyyatın oxunması və icmallaşdırılması, geniş mənada isə tədris proqramı üzrə keçilənlərin, məşğələlərdə verilən materialların qavranılması, ictimai işlərdə inamın, əqidənin formalaşması və möhkəmlənməsi, əhali arasında biliklərin təbliği və s. kimi başa düşülür. Araşdırma və müşahidələrimizə, o cümlədən bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlara əsaslanaraq deyə bilərik ki, tələbələrə müstəqil işi müəllimlər tərəfindən təşkil edilərək tələbələrə müstəqil öyrənməyə, işləməyə, fəaliyyət göstərməyə, müstəqil fikir və mülahizələr söyləməyə, yaradıcı işgüzarlığa və s.-yə təhrik edən pedaqoji prosesdir.

Mahiyyət etibarilə ali məktəbdə müstəqil işin təşkili tələbələrdə sərbəst öyrənmə fəaliyyətini gücləndirməyə xidmət edir. Tədris planlarının təhlili göstərir ki, ali məktəblərdə tədris auditoriya məşğələlərinin saatlarının miqdarı azalır və buna müvafiq olaraq verilən nəzəri biliklərin də həcmi azalır. Dünyanın qabaqcıl ali

məktəblərində də auditoriya məşğələlərinin saatlarının miqdarı azdır. Burada məqsəd tələbələrin auditoriya məşğələlərində həddən artıq yüklənməsinin qarşısını almaq və tələbələrin müstəqil bilik əldə etmələrinə şərait yaratmaqdır.

Tələbə müstəqil işi növlərindən asılı olaraq həm auditoriyada, həm də auditoriyadan kənar da həyata keçirilə bilər.

Ali məktəblərdə aparığımız tədqiqatlar zamanı tələbə müstəqil işinin təşkili baxımından çoxlu noqsanların mövcud olduğu müəyyənləşdi. Məsələn, mühazirə məşğələləri zamanı biliklərin mənimsənilməsi üçün ən azı tədris materialını anlamaq və yaradıcı şəkildə qavramaq zəruridir. Reallıqda isə, əksər hallarda, xüsusəndə aşağı kurs tələbələri mühazirəni yadda saxlamaqla kifayətlənirlər. Müəllimlər isə bu incə məqama diqqət yetirmir, tələbələrə verdikləri materialı həddən artıq yüksək qiymətləndirirlər. Halbuki təcrübə göstərir ki, proqramın olmasına baxmayaraq, müəllimlər fəndaxili və fənlərarası əlaqənin, ardıcılıq və varislik prinsiplərinin tələblərini tez-tez pozurlar. Daxili məntiqi əlaqələr zəif olduqda isə tələbənin bu bilikləri yadda saxlamaq imkanları da az olur. Belə meyl xüsusilə fundamental hazırlıq tələb edən fənlərin öyrənilməsi zamanı daha təhlükəli xarakter daşıyır.

Həm auditoriyada, həm də auditoriyadan kənar tələbələrin müstəqil işi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Bəzən auditoriyada yol verilən noqsan auditoriyadan kənar tələbə müstəqil işinin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. Məsələn, təhsil standartlarında auditoriyadan kənar məşğələlərə auditoriya saatının yarısı qədər vaxt ayrılmasına baxmayaraq, bu normativə, demək olar ki, az hallarda əməl edilir. Auditoriyadan kənar məşğələlər üçün tapşırığın sayı, həcmi adətən kafedra və müəllimlər tərəfindən müəyyənləşdirilir. Təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, bu materiallar hazırlanarkən «nə qədər çox və çətin olsa, bir o qədər yaxşıdır» prinsipinə daha çox istinad edilir, heç də həmişə verilən tapşırığın çətinlik dərəcəsi və onun hazırlanması üçün tələb olunan vaxt düzgün müəyyən edilmir. Bu isə əksər hallarda tələbənin evə verilən tapşırıqları formal yerinə yetirməsi, yoldaşından köçürməsi və s. ilə nəticələnir. Göründüyü kimi, hər hansı bir ehtiyatsız «pedaqoji yanaşma» tələbənin müstəqil işi nəinki yaradıcılıqla yerinə yetirməsinə mənfi təsir göstərir, hətta müstəqil işin formal yerinə yetirilməsinə, pedaqoji cəhətdən heç bir əhəmiyyət daşımayan tapşırığa çevrilməsinə səbəb olur. Müəllimlər həm auditoriya, həm də auditoriyadan kənar tələbə müstəqil işinin keyfiyyətini artırmaq üçün bu məqamlara xüsusi diqqət yetirməlidirlər.

Tələbə müstəqil işinin təşkili mühazirə məşğələsi ilə başlanır. Yəni ali məktəb tələbəsi ilk dəfə mühazirə məşğələsində müstəqil işə başlayır. Bu səbəbdən, məqalədə mühazirə zamanı tələbə müstəqil işinin təşkilinin bəzi pedaqoji məsələlərinə diqqət yetiriləcəkdir.

Mühazirə ali məktəbdə təlimin əsas təşkili forması və eyni zamanda təlimin fəal metodu kimi qiymətləndirilir. Təcrübədə mühazirənin məqsədəuyğun olaraq informasiyaverici, inam və əqidə formalaşdırıcı, tələbələri müstəqil işə yönəldici formalarından, eləcə də problemlə müəyyən, dialoq-mühazirə və s.-yə istifadə olunur.

Təəssüf ki, ali məktəblərdə aparığımız tədqiqatlar zamanı mühazirəyə müstəqil yiyələnmə vasitəsi kimi yanaşanların sayının çox az olduğu müəyyən edilmişdir. Belə ki, «mühazirənin rolu və əhəmiyyətini başlıca olaraq nədə görürsünüz?» sualına respondentlərin 75%-i «proqram materialının ardıcıl şərhində» və «proqrama uyğun olaraq informasiya verməkdə», yalnız 25%-i «tələbənin idrak fəaliyyətinin inkişafı və məntiqinin gücləndirilməsində» «elmin həyatı potensialının dərk edilməsində» «bilik-

lərə müstəqil yiyələnmə imkan və yollarının açıqlanmasında» cavablarını vermişlər. Halbuki mühazirə məşğələləri tələbənin müstəqil işinin təşkili baxımından geniş imkanlara malikdir. Fikrimizi sübut etmək üçün, qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi baxımından ali məktəblərdə təsadüf etdiyimiz mühazirə formalarına diqqət yetirək:

1. Əvvəlcədən icmallaşdırılmış mühazirə. Mühazirəçi dərslərdən və ya əlavə ədəbiyyatdan istifadə edərək, keçəcəyi mövzunu icmallaşdırır. Dərs zamanı heç bir improvizə etmədən, sadəcə, həmin icmalı oxuyur. Belə mühazirədə faktlar da, şərtlər də köhnə olur. Əlbəttə, belə mühazirə tələbəni müstəqil işə həvəsləndirmir.

2. Tezislər əsasında oxunan mühazirə. Mühazirəçi mühazirəyə hazırlaşarkən deyəcəyi fikirləri qruplaşdırır və mətnin tezislərini müəyyənləşdirir. Əlbəttə, bu da geniş mətnə yox, yaddaşa əsaslanır. Belə mühazirə əvvəlki formadan əhəmiyyətli, lakin əhatəliliyi, faktların elmi təhlili ilə diqqəti cəlb etmir. Harada problem situasiyası yaratmaq, harada diskussiyaya yer vermək, harada interaktiv metoddan istifadə etmək və s. kimi fəallıq yaradan məqamlar da yerində olmur, ya da tamam unudulur.

3. Tələbə ilə dialoqa üstünlük verilən mühazirə. Mühazirəçi mövzuya uyğun olan ədəbiyyatla ətraflı tanış olur, onları öyrənir, əhatəli mühazirə mətni hazırlayır və ya onu şərh üçün tezisləşdirir. Mühazirənin planını tərtib edir, istifadə edilən ədəbiyyatı göstərir, tələbəyə hazırlaşmaq üçün məsləhət görülən ədəbiyyatın siyahısını müəyyənləşdirir. Mühazirə mətnini müşayiət edən sxemləri, qrafikləri, slaydları hazırlayır. Düşündürücü sualları hazırlayır. Fənnin digər mövzuları ilə, eləcə də digər elmlərlə əlaqə üçün məqamları müəyyənləşdirir və məzmunu konkretləşdirir və s. Mühazirəçi hazırladığı mətni onun planı və tezisləri üzrə səlis, rəvan, aydın nitqlə, məntiqi əlaqələliliklə, faktların elmi təhlili ilə şərh edir, tələbələrə mühazirənin fəal iştirakçılarına çevirir, onları düşündürür, tez-tez tələbələrə dialoqa girir, qarşıya qoyulmuş problemi birlikdə həll edir, düşüncələri ümumiləşdirir və nəticə çıxarır. Beləliklə—təkcə rəşional baxımdan deyil, emosional cəhətdən də yüksək səviyyəli məşğələ alınır.

4. Sual-cavab üzərində qurulan mühazirə. Müəllim mühazirə mətnini əvvəlcədən tələbələrə təqdim edir və mühazirənin keçiriləcəyi vaxt tələbələrə elan olunur. Mühazirə zamanı müəllim mühazirənin məzmununu səlis, rəvan, aydın nitqlə, məntiqi əlaqələliliklə, faktların elmi təhlilini qısa şəkildə tələbələrə çadırır. Sonra tələbələr müəllimə suallar verir. O, suallara birbaşa cavab vermir, tələbə ilə dialoqa girərək, problemin tələbə tərəfindən həll edilməsi üçün şərait yaradır, onları axtarıclıq və ya qismən axtarıclıq prosesinə cəlb edir, auditoriyada tələbələrin diskussiyaya girməsinə imkan yaradır. Nəticədə tələbələrə mühazirənin fəal iştirakçılarına çevirir, onları düşündürür və qarşıya qoyulmuş problemi birlikdə həll edir. Belə mühazirələr tələbənin idraki fəallığı ilə fərqlənir.

Bütövlükdə götürdükdə tələbələrə düşündürən, onların da iştirakilə problemləri həll ed-ədə oxunan və duyğuları oyadan mühazirələr daha diqqətlə, daha maraqla dinlənilir. Təkcə material toplamaq və mətn hazırlamaq mühazirəçi üçün azdır. Mühazirəçi yüksək nitq mədəniyyətinə malik olaraq, dilin zənginliyindən, jest və mimikadan istifadə etdikdə, əyaniliyi yerli-yerində mövzu ilə sıx bağlayaraq nümayiş etdirdikdə, mühazirə tempini gözlədikdə, mühazirəni toplanmış materialların sadəcə, ötürücüsü kimi deyil, ideyalar, fikirlər müəllifi kimi inamla, sübutlu-dəlillli, ağıllı və orijinal həmsöhbət, əsl alim kimi çatdırdıqda tələbələrin böyük marağına və razılığına səbəb olur. Tələbələr elmin inkişafını proqnozlaşdırən, yenilikçi alim-müəllimin hər fikrinə diqqətli olmağa çalışır, ondan öyrənir və onun məsləhət və tapşırıqlarını böyük

inamla yerinə yetirirlər – nəticədə müstəqil fikri fəallığa yiyələnir, müstəqil işlərin öhdəsindən lazımınca gələ bilirlər.

Hələ XIX əsrdən məşhur alman pedaqoqu və psixoloqu A.Disterveqin belə bir fikri məlumdur ki, pis müəllim həqiqəti təqdim edir, yaxşısı isə onu tapmağı öyrədir. Bu istiqamətdə mühazirə başlıca olaraq tələbələrin nəzəri hazırlığına, məntiqi nəticələrə gələ bilmək, ümumiləşdirmələr apara bilmək bacarığının formalaşmasına, müstəqil işin əhəmiyyətini başa düşməyə və onun icrasına meyllənməyə, ilkin mənbələrlə və ədəbiyyatla işləməyin məqsədini anlamağa və s. bu kimi xüsusiyyətlərə yiyələnmələrinə kömək etməlidir. Burada mühazirəçinin şəxsiyyət bütövlüyü, əxlaq-mənəvi saflığı, yüksək elmi-ixtisas hazırlığı, humanizmi, xeyirxahlığı, ədaləti, obyektivliyi, prinsipliliyi, tələbələrlə işləmək həvəsi, alimlik dəyəri, natiqliyi mühüm təsir edici amil rolunu oynayır. Digər bir amil isə mühazirənin elmi-metodik təminatının yüksək olması, dil gözəlliyidir. Belə olmasa, mühazirəçi öz funksiyasını yerinə yetirə bilməz. Bir neçə onillik bundan əvvəl dərslük və digər tədris vəsaitlərinin az olduğu bir vaxtda mühazirə bilik, məlumat verən əsas vasitə idi. İndi isə belə deyil. Mühazirə oyaqıcı, düşündürücü, istiramətverici, inkişafetdirici, müstəqil fəaliyyətə hazırlayıcı bir vasitəyə çerilməlidir. Biliyi, məlumatı hazırda dərslüklərdən, kitablardan, İnternetdən və s. almaq olar. Amma alim-müəllim baxışını, səsinə, ifadə tərzini, şərh, tapşırıq tonunu, məqama, ehtiyaca görə problemin izahını, ünsiyyətin görünən və simvolik təzahürünü yalnız insanın özü həyata keçirə bilər.

Ona görə də, hazırda mühazirə daha çox psixoloji təsirə malik, insanı ünsiyyəti yaşadan və insanilik yaradan bir funksiyaya daşımağa başlamışdır. Odur ki, mühazirəni elə qurmaq, elə aparmaq lazımdır ki, o, tələbələrin sosial, psixi, elmi-idraki, müstəqil fəaliyyət imkanlarını artırsın. Buradan da belə nəticə çıxır: mühazirənin müasir əhəmiyyəti bir də ondadır ki, tələbə müstəqil işi üçün geniş imkana malikdir. Hər bir mühazirəçi bu imkandan daha səmərəli istifadə etməklə tələbə müstəqil işinin sonrakı mərhələlərinin və səviyyəsinin reallığını təmin edə bilər.

Alimlərin tədqiqatlarında da mühazirəyə sadəcə, mövzunun dərslük və ya hər hansı ədəbiyyat üzrə nəqli kimi baxılmır. İ.M.Feyqenberqin yazdığı kimi «...mühazirə sualları üzə çıxarmalı və onlara kitabda, səlahiyyətli adamlarla (xüsusən müəllimlərlə) söhbətdə, müşahidələrdə, düşüncələrində, eksperimentlərdə cavab tapmağa həvəsləndirməli, nəhayət, cəhdgöstərmə qabiliyyətini inkişaf etdirməli, lazımı məlumatı tapmağı və onları təhlil etməyi öyrətməlidir» (4,34).

XXI əsrdə meydana gələn dəyişikliklər, yeniliklər, Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət olaraq fəaliyyəti, demokratik və humanist prinsiplərə üstünlük verilməsi, tədrisdə yeni didaktik tərzlər və metodlar, innovasiyalar və s. istər mühazirənin məzmununda, istər onun elmi, didaktik, metodik istiqamətində, istərsə də şərh və təqdimat üsullarında yeniliklərdən fəal istifadəni zəruri etmişdir. Ona görə də mühazirənin tələbə müstəqil işi üçün yaranmış imkanlarından istifadə etməmək mühazirənin əhəmiyyətini aşağı salmaq demək olar.

Müşahidələrimizə əsasən deyə bilərik ki, dəqiq və texniki elmlərə, təbiət elmlərinə nisbətən humanitar və ictimai elmlər, xüsusilə pedaqoji elmlər üzrə oxunan mühazirələrin böyük əksəriyyəti passiv informasiyaötürücü və məlumatverici xarakterə malik olur. Lakin son bir neçə ildə pedaqoji elmlər üzrə mühazirələrin didaktik-metodik səviyyəsi xeyli artmış, interaktiv metodlardan istifadəyə keçilmiş və mühazirələrin hazırlayıcı və inkişafetdirici səviyyəsi, tələbəni müstəqil işə, axtarıcılığa yönəltmə səviyyəsi yüksəlmişdir. Deyilənlərin praktik əhəmiyyətini müəyyənləşdir-

mək məqsədi ilə biz ADPU-da (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti) və LDU-da (Lənkəran Dövlət Universiteti) ibtidai təhsil pedaqogikası və metodikası ixtisası üzrə təhsil alan iki qrupu (I-III kurs) tədqiqata cəlb etdik. ADPU-da mühazirə aparən müəllimlərin işinə müdaxilə etmədən nəticələri öyrəndik, LDU-da isə mühazirəçi bizim təqdim etdiyimiz didaktik-metodik sistemi əsas götürüb onunla işlədi. Bizim təqdim etdiyimiz sistemin əsas tələbləri bunlar oldu:

1. Mühazirələrin başlanğıcından problem yaradılsın, suallar qoyulsun.
2. Məlumat və informasiyalar əsas anlayışlar üzərində qurulsun. Çatmayan hissələri, deyilməyən məlumatı əldə etmək tələbələrə həvalə edilsin.
3. Problemlər həll edilərkən faktlara, nümunələrə müraciət zamanı tələbələrin fəallığına diqqət yetirilsin. Onların fikir və mülahizələri şərhə daxil olunsun və hamı tərəfindən ona münasibət bildirilsin, müəllim özü həqiqəti ümumiləşdirsin.
4. Mühazirə zamanı sxemlərdən, qrafiklərdən, slaydlardan və s. texniki vasitələrdən istifadə edilsin.
5. Mövzunun şərh zamanı tələbələrin idraki fəallığını artırmaq üçün debat, əqli hücum, qruplarla iş, işgüzar oyunlar və s. bu kimi metodlardan istifadə olunsun.
6. Tələbələrə referat hazırlamaq, ədəbiyyatla tanış olmaq üçün zəruri tapşırıqlar verilsin və s.

Mühazirəçi müəllimlər təqdim etdiyimiz tələbləri nəzərə alaraq kurs tələbələrində oxuduqları mühazirələrdə müstəqil fikri fəaliyyətə, müstəqil işə həvəs göstərən tələbələrin sayının mühazirədən-mühazirəyə artdığını şahidi oldular.

Mühazirələri təklif etdiyimiz metodika üzrə aparılan qruplarda kursun sonunda eksperimentin nə dərəcədə uğurlu olmasını müəyyən etmək üçün müxtəlif mövzularda diskussiyalar apardıq. Onlardan birinə diqqət yetirək. Proqrama müvafiq olaraq ilk mövzuda «Pedaqogikanın digər elmlərlə qarşılıqlı əlaqəsi» sualı var idi. Həmin sual üzrə tələbələrlə müzakirə aparıldı.

Mühazirənin ənənəvi tədris təcrübəsi əsasında aparıldığı tədris qruplarında tələbələr pedaqogikanın qarşılıqlı əlaqə saxladığı elmləri sadaladılar. Bir neçə tələbə pedaqogikanın nə üçün psixologiya, biologiya, fəlsəfə, sosiologiya ilə əlaqəsi olmasının səbəblərini də göstərdi. Lakin mühazirədə və dərslikdə verilən məlumatlardan irəli gedə bilmədilər, həm də cavablar şəxsi münasibəti və təcrübi biliyi əhatə etmədi, verilmiş materiallardan öyrənilmişlərin ifadəsi idi. Amma təklif edilən metodika ilə işləyən mühazirəçilərin qruplarında pedaqogikanın, müəllimin qeyd etmədiyi, bir neçə elmlə (məsələn, kosmoqrafiya, ekologiya, demoqrafiya, kulturologiya, ilahiyyat və s.) əlaqədar olduğunu bildirdilər və bunu mütaliə etdikləri ədəbiyyatdan əlavə, öz şəxsi iddiaları ilə sübut etməyə çalışdılar, pedaqogikanın qarşılıqlı əlaqə saxladığı elmlərin sxemini təqdim etdilər və sxemdə bu elmlərin əlaqəsinin nə dərəcədə, nə üçün olduğunu sübuta çalışdılar, həm də şablon deyil, hərə öz münasibətini bildirməyə meyl göstərdi. Göründüyü kimi, mühazirə tələbələri həm də seminar və laboratoriya məşğələlərində fəal olmağa hazırlaya bilər.

Ali məktəblərdə pedaqoji eksperiment apararkən müəyyən oldu ki, o müəllim tələbələrin istər müstəqil intellektual, yaxud ictimai və digər fəaliyyət sahələri üzrə fəallığına nail ola bilər ki, o, təlim-tərbiyə prosesində fəaliyyətini 5 əsas komponent üzrə ardıcıl qurur və onu inkişaf etdirir. Həmin komponentlər bunlardır: **bilik, bacarıq, vərdiş, münasibət-ünsiyyət, fəaliyyətdə yaradıcılıq.**

Bilik, bacarıq, vərdiş çoxdan qəbul edilmiş pedaqoji anlayışlardır. Lakin nə qədər qəribə olsa da, münasibət-ünsiyyət və fəaliyyətdə yaradıcılıq komponentləri

tədqiqatçılar və alim pedaqoqlar tərəfindən birmənalı şəkildə rəğbətləndirilsə də, pedaqoji ədəbiyyatda fəal anlayışlar kimi diqqəti cəlb etməmişdir. Halbuki, pedaqoji proses insanlararası münasibət və ünsiyyətdə təzahür edir və bu subyektin subyektə təsiri, yaxud subyektlərarası əlaqələr fonunda təcəssüm olunur. Mühazirə oxuyan müəllimi onlarla tələbə dinləyir, onun təkcə sözləri deyil, səsinin tonu, təbəssümü, baxışı da dinləyənlərlə əlaqəni, ünsiyyəti formalaşdırır. Müəllim-tələbə arasında yaranan rəğbətli, ehtiramlı münasibət, qarşılıqlı anlaşma ünsiyyəti tələbədə mühazirəçinin məşğələlərinə, dediyi sözlərə, apardığı kursa məhəbbət yaradır. Hətta alim mühazirəçinin özünün şəxsi yaradıcılıq fəaliyyəti onu sevən, dəyərləndirən tələbələrə sirayət edir, onlarda müəllimləri kimi mühazirə söyləyə bilmək, əsərlər yazmaq həvəsi oyadır. Beləliklə, mühazirəçi metodik tapşırıq və tələbləri, həm də şəxsi nümunəsi ilə tələbəyə psixoloji təsir göstərir. Təcrübə və müşahidələrimizdən aldığımız bu effekt, təəssüf ki, tədqiqatlarda öz əksini tapmır. Başqa sözlə desək, tədqiqatçılar bu effekte diqqət yetirməmişlər. Bunun əsas səbəbi odur ki, uzun illər ərzində yaşadığımız ölkədə öyrədən-öyrənən münasibəti subyekt-obyekt münasibəti kimi qurulmuşdur. Hazırda bu münasibət subyekt-subyekt kimi qəbul edildiyindən insaniliyin - insani münasibət və ünsiyyətin həm müəllim, həm də tələbə fəaliyyətinin uğurlu qurulmasında həlledici psixoloji təsirə malik olduğu qabarıq şəkildə meydana çıxır.

Pedaqoji eksperiment zamanı biz tələbələrin müstəqil işə stimullaşdırılmasına xüsusi önəm verirdik. Məlum oldu ki, mühazirəçi tələbələrə müstəqil işə stimullaşdırdıqda daha yüksək nəticə əldə olunur. Belə hallarda psixoloji təsir ön planda dayanır. Stimul sanki tələbəni oyanışa səsləyir, impuls göndərir, hissə, fikrə, hərəkətə təkan verir. Mühazirədə irəli sürülmüş fikir və ideyalara münasibət bildirmək üçün tələbələr həm qrup formasında, həm də fərdi formada işə qoşula bilirlər. Bu zaman qrupların yaxud fərdlərin arasında bir növ rəqabət, yarış yaranır. Müəllim ən düzgün, ən optimal tələbə fikrini, elmi əsaslandırılmış münasibəti yüksək qiymətləndirir. Stimul rəğbətləndiriləni daha yeni axtarışlara sövq etdiyi kimi, digərlərini də fəallaşmağa, əlavə ədəbiyyatdan istifadəyə həvəsləndirir.

Maraqlı bir məqama da diqqət yetirmək istərdik. Bəzən tələbə müstəqil işinin mühazirənin hansı mərhələsində həyata keçirilməsinin mümkünlüyü məsələsi müzakirə olunur. Fikrimizcə, belə mübahisə yersizdir. Belə ki, eksperiment zamanı müəyyən oldu ki, mühazirədə tələbə müstəqil işi imkanları üçün həm girişdə, həm şərh zamanı didaktik səviyyənin təminatında, həm də ümumiləşdirmə və nəticələrin yekunlaşdırılmasında tapmaq mümkündür.

Beləliklə, deyilənləri ümumiləşdirərək, mühazirənin tələbə müstəqil işi üçün açdığı imkanları aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar.

1. Nəzəri hazırlıq istiqamətində:
 - Anlayışlara münasibət formalaşdırılır;
 - Problemi qaldırmaq metodikası ilə tanışlıq yaradır;
 - Faktları ümumiləşdirmə, müqayisə aparma və nəticə çıxara bilmə qabiliyyətini inkişaf etdirir;
 - Psixoloji yanaşma və təsir mexanizmi ilə tanış olur;
 - Elmi-nəzəri məlumatlarla silahlanır.
2. Praktiki işə hazırlıq istiqamətində:
 - Didaktik tələbləri praktik olaraq öyrənir;
 - Mətnin hazırlanması, şərh, mənbələrdən, ədəbiyyatdan istifadə metodikasına yiyələnir;

Açar sözlər: Tələbə müstəqil işi, biliyi müstəqil qazanmaq yolları, interaktiv təlim metodları

НЕКОТОРЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ЛЕКЦИОННОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ

P.M.MAXMUDOVA

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются различные аспекты педагогических проблем самостоятельной лекционной работы студентов, подходы к ним исследователей. На примере различных лекционных методик исследуются возможности самостоятельной лекционной работы студентов. Для обоснования самостоятельных методик рассматриваются также вопросы усвоения знаний со стороны аудитории, итоги проведенного педагогического эксперимента в вузовской аудитории. На основе исследования природы, характера и психологических особенностей лекции сделан вывод о том, что самостоятельная работа тесно связана с последующими когнитивными процессами мышления студента.

SOME PEDAGOGICAL PROBLEMS OF ORGANIZING STUDENTS' INDEPENDENT WORK AT LECTURES

R.M.MAHMUDOVA

SUMMARY

The presented article studies different aspects of pedagogical problems of organizing students' independent work at lectures and the views of some investigators concerning the issue.

Opportunities for students' independent work at lectures are analyzed on the basis of different lecture methodics. Problems of the students' mastering knowledge, the results of the conducted pedagogical experiments at higher educational establishments are studied for the foundation of independent methodics.

The presented article focuses on the nature, character and psychological aspects of a lecture and the author comes to such a conclusion that students' independent work is closely connected with their future intellectual activity.